

**MINISTRY OF EDUCATION HERITAGE & ARTS
FÄEAG ROTUAM TA**

STUDENT WORKSHEET 1 - YEAR 13 2021

HAT'IA ROGROG HETA MA TOGIA 'ON SAI'O

Ag a'ra'ari la tötög.

Minista ne Rako rak'äk ne iris 'i ne puer se rako 'es ne'ne' fakapau la foar'ia ag a'rärar ne a'a'sok 'e laloag pa ne rako.
Honourable Mrs Rosy Akbar rak'akia 'e reko fäeag ne Citizens Constitutional Forum (CCF) pa 'es la Minista ta la fu'akia ag hete'is 'e rako.

- 5 Minista ne Rako 'ea, "Rako ma 'oris foh ma polisi la faktaua ma re purea ag 'i."
- " 'Amis 'es 'e polisi ne Child Protection, polisi ne Behaviour management ma polisi ne Child Welfare Act. Te' ne polisi 'i ta juj'akia foho ne ministeri ta ma iris ne purea rako 'e ut tutu ne Fiti la garue ma taupir sin", ia rak'akia.
- 10 CCF foar'ia 'e 'reko 'oris huga mah pau se rogrog ne a'fai ne ag a'rärar ta fuamamau 'e rako la fak ma se te ne nius ta hahan'akim. CCF pa 'es la la Ministeri ne Rako la sakior hoi'akia polisi ne Child Protection ma polisi ne Child Welfare ma a'fo'oua. Kaugarueag 'atakoa ne sur se
- 15 maj ne rako kop la toton lelei sin ma a'sokoa la fak ma sin.
Iris foar tape'ma ne ag a'rärar het ne sik 'e vitio ne gasavat ne öfse'ia, ma'oi famör ne ferehit 'e te ne iris kele. CCF 'ea, Mäl hete'is ue'kia a'häe ma räe 'on famör ma'oi la fek'ia ma lua'ia se iris ne a'sokoa ne hanis'ia 'e iris ne ag a'rärar heta a'sok sin. 'E 'oris räe, ir rag'akiof se
- 20 famör ne Fiti la re a'häe 'atmai sin ma kota 'eakia 'oris 'inea.
CCF hahan'ak ma 'ea, "Famör ne Fiti la se mao'akia ne aier 'is noh sai 'e rak'akiag ne 'os a'häe ka 'is kop la fakte'ak tape'ma iris ne tore. Mäl ne kel'aki täe se mäür 'on 'is 'atakoa ne kele e. Kepoi ka 'is kal
- 25 fu'ak ag hete'is, ma fak kikia se 'is 'oaf sin ma laglag'ia la a'sok ma kikia ag a'rärar hete'is. Teranit ka la noanoa pau la re puer sin".
Kaugarueag te'is foar tape'ma ne aier'akiag ne ag hete'is ag ne tauas. Te 'i aier'ak 'e av ta ma sok'ak ma kikia ma hele'uena la ta'ag foh ta. Ag a'rärar hete'is kop la toak 'e reko hele'uena la kaoa foh fak rako.

Für'akim 'e Fiji Times 9/3/2020

Togia sai'o.

(maha 10)

Togia sai'o 'e fäeag af ma'oi. Fa'ia tög noj heta se 'ou Puk Ne Tög Sai'o.

1. Ka tes ta 'ou a'häe se 'amnäk ne filo' ne rogrog heta ma 'on fuamimij ne na ne foho? 2m
2. Rak'akia as ne polisi ne Ministeri ne Rako na la re purea ag a'ra'ari. 2m
3. Sui'akia 'on fuag ne CCF ta pa 'es la sakior hoi'ak se polisi ne Ministeri ne Rako. 2m
4. Fa'im ne tea ta 'on fuag ne CCF ta 'ea e fäeag 'e af 21 se af 22 ta. 2m
5. A'tafam rogrog heta ne rak'ak ne ag hete'is kamatama 'e 'on tauasa. 2m

(Äs'äk la togia sai'o 'e menet 30 ne na ta aoa' het teranit se resön te'is)

MINISTRY OF EDUCATION, HERITAGE & ARTS

STUDENT WORKSHEET 2 - YEAR 13 2021

GARUE‘AKIA FAEGA

‘A. FÄEAG FAKTEMAMFUA

Hilia ta fäeag he fol ‘e fäeag faktemamfua ‘e laloag ne kes heta ma garue‘akia ‘e ta fäeag afut ka la ‘es fuag päu. Sui‘akia ma garue‘akia ‘e ta fäeag afut ka la ‘es fuag päu. Fäeag faktemamfua het mah he rua.

‘Uhag ta rāhrah ma se ‘on isu. ‘On la mat la mo. Telul hahan ma se ofofi. Joj ne mafmafa.

‘E. FÄEGA

Rak‘akia fäeag ne ‘ea NE fäeag ne ‘äe a‘fai. Fä‘ia fäeag af noj ta. Fäeag af noj ta mah he rua.

1. “Tä‘ma lele‘ia ‘e tekäe hete‘ ma gou la mahmahan päu. Fita‘ ma la ‘e avat ne ‘äe pūu e ko hāntei, ma ‘äe se mao‘akia te moit ne taktak e lop ‘i”, Apao faksor‘akiof se ‘on haina, ne tak ma kukul ‘e rer takag ta.

‘Äe la rak‘akia fäeag ne a‘fai. (*indirect speech*)

2. Fa rua leuag se Säu ta Ti‘urotuam la rak‘akia ‘oria feke ‘e reko le Päreagsäu ‘efmafuä‘ia ‘e le Fagatriroata ma iria kat ‘oaf ra sin.

Foram ne tes ta fa rua ‘ea. (*direct speech*)

3. Ma fa ta ‘ea, “Lelei! Gou la mata‘ se ‘aura ka ‘äna gou pa foar‘ia ma se ‘aura, ko le‘ mo rua ne ‘omuär ö‘hön ta na vahia ‘auar se ‘atuä ‘üsü‘ majmaj ‘e Lulu”.

‘Äe la rak‘akia fäeag ne a‘fai. (*indirect speech*)

‘I. SUR‘AKIA FÄEGA

Hat ma šakiroa väeag fäeag ta. Aoa fäeag noj ne la sur‘akia la a‘vahia fäeag af ta ka la ‘es fuag. Mah he rua mou sin.

“Uuh! Gou _____ se ma ‘e avat ne famori ‘oho e. _____ ‘otou fätmanav heta _____ . Iris siok fakapau. Ka ne gou _____ tiket. Po se tola milione”.

(Äs‘äk la togia šai‘o ‘e menet 30 ne na ta aoa‘ het terānit se resön te‘is)

HÖL'AKIA FÄEGA

Hat se rogrog hete'is ma 'on fäega ma höl'akim se fäeag Rotuam ta. Mah he saghul na se saio' hete'is. Tuk ne tusi ma 'än'aki, jipear ne fäega ma 'ou höl'ak ne fäega kop la noj.

LAPITA FIND AT BUA

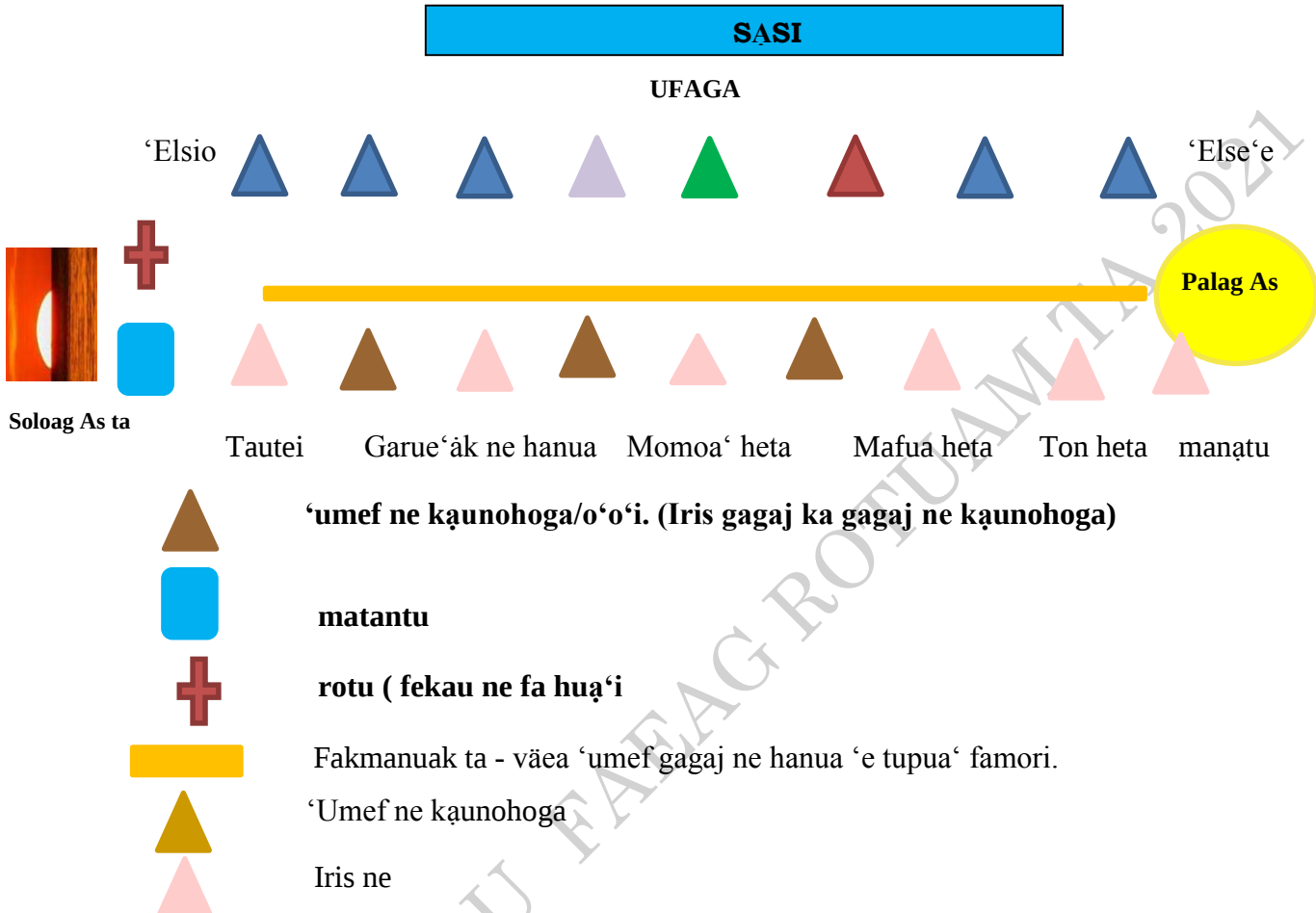
Today the very early settlers in Fiji are called the Lapita People. They came from South East Asia and arrived in Fiji about 3100 years ago, or 1100 years BC. Scientific evidence in Fiji proves that there are very old settlements, one group of early settlements was found in Bourewa (Nadroga) to the northwest of the famous Natadola Beach – another site close to Bourewa is Qoqo Island, found in the mangrove swamp, both probably settled about 3100 BP. A team of researchers lead by Professor Patrick Nunn from the University of the Sunshine Coast in Australia with two of his students Roger Kitson and Hayley McCreath and Fiji Museum's Sepeti Matararaba recently made an extraordinary find. Lapita dentate stamped pottery at Otubelu on the Seseleka Peninsula on the Northwest coast of Vanua Levu. The dentate pottery sherds signify a period of 3000 years old settlement. Surface collection was done first before two test pits were excavated to get more data for further analysis. More research work is needed in the Seseleka Peninsula to really understand the early settlement period. The project was a collaboration of the University of the Sunshine Coast, Australia, The Fiji Museum and the University of the South Pacific.

Ho'am 'e © Fiji Museum <http://fijimuseum.org.fj/lapita-find-bua/>

(Äs'äk la togia sai'o 'e menet 30 ne na ta aoa' het teranit se resön te'is)

AG FAK ROTUMA

PÄE FAK GAGAJ NE 'UMEF NE ITU'U 'E AV NE TAUNÄ'I.

Päeag heta ma 'on fuag he. 'Äna ma 'on av het 'umef ne itu'u la'la' ma, ma 'on päeag ta. Fa 'Es Itu'u päe kikia se rer ne ta apei/ päegat. Iä la ma 'on 'umef 'olot. Te'is fakte'äk ne 'on moseag heta se iag. Kop ma noanoa se moseag heta ma ta'ag tokana!

'E teräni te 'i päe fagagaj ne itu'u 'e av ne kato'aga ne täuna'i ne 'e ho'aga tokana ne kat 'inea'ia ra. Tupua' famori 'e av ne maka ne täuna'i 'el päu la hehe se rer 'on Fa 'Es Itu' ta ne 'umef fagagaj ne itu'u. Fekau ma matantu ta ma 'on ut het väe la päe sin. Kat sir ra 'e fakmanuak ne ri ta. Av tafa iris 'e. Fi'ama la iris päearis. Av luak ma ka 'os ag fak gagaja ofiena. Fuput se fuput kat fak'ur'akia ra 'on helava, fagagaja ma 'on mana.

Fu'akia päe fak gagaj ne 'umef ne 'ou itu' ta ma ho'aga la fak ma se mäl het ne sik se' 'e rere. Fa'ia haihi'iag ne as ne päe fagagaj ta. Ka 'umef fagagaj 'atakoa ne 'ou hanueta jöl niu 'atakoa? A'sok la mo ne 'igke'?
(Äs'äk la togia säi'o 'e menet 30 ne na ta aoa' het teränit se resön te'is)

STUDENT WORKSHEET 5 - YEAR 13 2021

SAKIROA PUKU

Rotuman Language Literature.

‘A. SAKIROA PUKU

Hat se TOA‘ ROTUAM ‘E AV HETE‘; ‘Emotama Pene, 2006 .

Togia saio‘ ne mou VAE 1, ta. Tög ‘e fäeag af ma‘oi ne väeag fäeag ma‘oi

1. Rogrog ta kamat se ma se fäeag ‘i, “... läg ta se ‘on kelkeleag la sararuā”,
ma “Tē kelea‘ehanisit ko heua, ‘äe ke maoen ‘e saši ka ...”^{pp2}

Ka fäeag varu‘ te‘is ia parofesai‘akia ‘oris a‘ofiga?
Ka tes ta ‘ou a‘häe se fäeag te‘is? Fäeag 50 se fäeag 100.
2. Ka mäl tapen heta kauvak ta kel‘akim ‘e av ne iris oro ma tes hoi‘äk. Ka iris or ‘e ‘ofa
ne feke? Fäeag 50 se fäeag 100.
3. Ka hân ‘ole Apao ta, Rigamoto la‘ ‘e ‘ahai ta hün se tese? Ka a‘häe ‘on sei la
ia la la‘o e ma ‘on fuaga? Fäeag 50 se fäeag 100.^{pp3 -pp4}
4. Ka tes ta ‘on fuag ne ‘Apao has‘äk rotu ma ro‘aitu se kauvak ta ‘e ‘oris or ta?
Ka tes ta ‘ou a‘häe se fäeag ne le Rigamoto ‘ea, **kahkaha ma nono ka la ga?**^{pp 4-pp6}
Fäeag 50 se fäeag 100.

(Äs‘äk la togia saio‘ ‘e menet 30 ne na ta aoa‘ het teranit se resön te‘is)